

Od fikce fakticity k fakticitě fikce¹

//From the Fictions of Facticity to the Facticity of Fictions

David Chudoba

FSV, Univerzita Karlova v Praze

ABSTRACT

*This theoretical paper is based on Hayden White's ideas contained in his essay *The Fictions of Factual Representation* and tries to apply them onto the journalistic texts. The starting point is to dismiss the illusion that it is possible to neutrally describe "facts" before their interpretation. Such rejection results from the rhetorical aspect, namely the knowledge that linguistic modes (metaphor, metonymy, synecdoche, and irony) prefigure a certain way of explanation. Journalistic texts are mostly based on the mode of metonymy, which implicates a simple description of causality and relations but does not include qualitative aspect of such issue (especially emotions), as the mode of synecdoche does. Journalistic texts therefore cannot capture "reality" in its complexity. In conclusion, this paper proposes to solve such journalistic insufficiency by retrieval of the (pre-positivistic) news genre, which would include imaginary elements of narration (and so would combine the metonymy and synecdoche mode).*

KEYWORDS

White – journalism – truth – metonymy – synecdoche

Ve svém eseji *Fikce faktické reprezentace* předkládá Hayden White (2010: 153) tvrzení, že ač se autoři fiktivních textů na rozdíl od historiků zabývají vedle pozorovatelných či vnímatelných událostí i událostmi imaginárními, formy diskursů obou těchto typů autorů, stejně jako techniky a strategie, které při kompozici diskursů používají, jsou často v zásadě stejné.

Čistě formálně totiž nelze rozlišit historický text od beletristického, pokud k nim nebudeme přistupovat s jistou předem vytvořenou představou o tom, jaký druh pravdy má ten či onen druh textu představovat. Nicméně jinak musí autor beletristického díla usilovat o totéž, o co usiluje autor historického textu. Oba chtějí nabídnout verbální obraz „skutečnosti“. Romanopisec možná předkládá své pojetí skutečnosti nepřímou, totiž figurativními technikami, a nikoliv přímo, tedy registrací řady výroků, které mají bod po bodu odpovídat nějakému mimotextovému poli výskytu nebo dění, jak činí historik. Ale obraz skutečnosti, který romanopisec takto konstruuje, má ve svých obecných konturách odpovídat nějakému poli lidské zkušenosti, které není o nic méně reálnější než to pole, k jakému odkazuje historik. (White, 2010: 154)

¹ Tento výzkum byl podpořen z projektu SVV IKSŽ FSV UK 260 343.

White (2010: 154) pokračuje, že se zde nejedná ani o konflikt mezi pravdou koherence a korespondence: každý historický text musí splňovat měřítko koherence, tj. musí obsahovat nějaké logické či estetické pojítko, a naopak každý fiktivní text musí být obrazem něčeho, co stojí mimo tento text (jinými slovy s tím korespondovat).

Co se však stane, pokud v předcházející pasáži nahradíme „historický text“ „textem žurnalistickým“? Jinými slovy, nahlédneme Whiteův poznatek prizmatem výroku Huntera S. Thompsona (2003: 106), „že beletrie i žurnalistika jsou umělé kategorie a že obě formy ve své nejlepší podobě jsou jen dva různé prostředky směřující ke stejnému cíli“. Na rozdíl od psaného historického textu, jak jej ve své práci chápe White, může být žurnalistický text v pojetí předkládaného eseje psaný, verbální, audiovizuální či ve formě fotografie čistě vizuální, přičemž není třeba se omezovat pouze na tzv. beletristickou publicistiku. Fiktivními texty pak v tomto kontextu nebude míněna pouze beletrie, ale i filmová či televizní produkce. Historie a žurnalistika sledují obdobné cíle, tj. uchopit proběhnuvší události. Liší se však přístupy, jak toho dosáhnout, a zejména pak stářím událostí, které zpřístupňují.

White (2001: 155) popisuje, že až do počátku 19. století se běžně mělo za to, že „mnoho druhů pravdy, a to dokonce i v historii, je možné čtenáři předložit pouze prostřednictvím fiktivních technik reprezentace“. Na počátku 19. století však začala být fikce považována za protiklad pravdy, a tedy zároveň i tzv. historické metody, jejímž úkolem je „podat příběh tak, jak se stal“, přičemž vztah mezi tímto příběhem a fakty není chápán jako jakkoliv problematický (White 2010: 159). Různé interpretace stejného souboru událostí jsou pak dle tohoto přístupu zapříčiněny ideologickými deformacemi či nedostatkem faktických dat. Takovému postoji White (2010: 158–159) vytýká naprostou ignoraci toho, že fakta nemluví sama za sebe, ale že v nezpracované podobě existují pouze jako shluky fragmentů, které je nutné sloučit do jedné pochopitelné reprezentativní totality za použití týchž tropologických strategií či stejných modalit reprezentace vztahů slovy, jakými romanopisci spojují výplody své představivosti.

Nejpozději do poloviny 19. století dospěla žurnalistika k obdobnému přesvědčení jako historie. K objasnění toho, jakým způsobem se tak stalo, je však nutný historický exkurs počínající u jednorázových tisků, které se objevily po roce 1500 prakticky současně v různých evropských zemích a věnovaly se neobvyklým a zajímavým událostem. Pro tyto tisky, souhrnně označované jako *neue zeitung*, byla přesnost a úplnost informace zcela podřízena dramatičnosti a barvitosti líčení, přičemž se zde stále ještě uplatňovalo pro středověk typické zařazování událostí do kontextu boží prozřetelnosti (Köpplová – Köppl 1989: 16 a 36). Fakticita nebyla nijak důležitá už z toho důvodu, že přetrvávalo tradiční pojetí pravdy jakožto nahlédnutí do idey božského. Jürgen Habermas (2000: 75) pak hovoří o přetrvávající středověké reprezentativní funkci daných médií, jelikož podávání nových zpráv jako znamení či zázraků odpovídá sféře reprezentace, v níž je účast lidu na věcech čistě ritualizovaná a ceremonializovaná, tj. neschopná vlastní interpretace. Dieter Prokop (2005: 82) se v této souvislosti ptá, proč by však tehdy lidé neměli být schopni samostatné interpretace, a dochází k závěru, že tiskařům nezbyvalo v dobách, kdy byla cenzura všudypřítomným nebezpečím, „nic jiného, než halit brizantní zprávy do forem zábavných kurio-

zit“. Tím se opět dostáváme k tehdejšímu pojetí pravdy. „Zábavné kuriozity“ ne zcela korespondující se „skutečností“ a předkládané v kontextu božího hněvu či trestu tak mohly být nejen snahou nahlédnout pravdu prostřednictvím idey božského, ale i onou pravdou podávanou prostřednictvím fiktivních technik reprezentace, o níž se zmiňuje White.

Změny v pojetí „pravdivosti“ zpravodajství však lze vysledovat již počátkem 17. století v souvislosti s nástupem periodického tisku. Jeho vydavatelé si předsevzali, že „budou předkládat pouze empiricky kontrolovatelné události ze spolehlivých pramenů“, jinými slovy, pravda již měla být věrnou reprodukcí reality (Prokop 2005: 92). V mediálních vědách sice v souladu s tímto ideálem přetrvává poměrně rozšířený názor, že obsahem daných týdeníků bylo věcné a nezaujaté zpravodajství, ale Frauke Adriansová (1999) pomocí obsahové analýzy ukázala, že politické zprávy byly, alespoň v německých státech, ve skutečnosti silně devótní k panovníkovi. Neoddiskutovatelný průlom však v tomto smyslu nastal skutečně až v první polovině 19. století v souvislosti se zrozením požadavku objektivitu. Došlo k tomu účinkem více vlivů působících v tehdejší (raně) kapitalistické, zejména pak anglosaské, společnosti. Z hlediska mého zamyšlení je pak zásadní vliv pozitivismu, který předpokládá existenci absolutní pravdy objevitelné empirickým pozorováním. Pozitivistický přístup se stal dominantní metodologií nejen přírodních, ale i společenských věd (samozřejmě též historie) a brzy zasáhl také do žurnalistiky. Žurnalisté chtěli stát stranou skutečného světa, nezaujatě jej pozorovat a pravdivě o něm informovat, tj. překročit hranice pouhé literární tvorby a stát se tvůrci „prvního náčrtu historie“ (McNair 2004: 69). A právě v tomto momentu se cesty historie a žurnalistiky setkaly.

Novináři se tak, stejně jako historikové, stávají rukojmími iluze, že ještě než jsou fakta podrobena interpretaci, lze je hodnotově neutrálně popsat (White 2010: 168). Pozitivisté či marxisté dle Whitea (2010: 168) tvrdí, že historie se stane vědou, až nalezne technickou terminologii „dostatečně adekvátní pro správnou charakterizaci studovaného předmětu“ (něco na způsob počtu ve fyzice či periodické tabulky prvků v chemii). Žurnalistika neaspiruje na to stát se vědou, ale o dosažení hodnotově neutrálního popisu faktů se nepřestává snažit. Všechny zásady objektivitu jsou právě snahou nalézt náležitou „technickou terminologii“. Tyto zásady však nijak neřeší to, co White vyčítá většině historiků, a sice že zapomínají na rétorickou stránku věci. Neexistuje totiž nic jako jediný správný popis určitého souboru faktů, z čehož plyne, že odlišné popisy jsou zcela legitimní (White 2010: 161). Je to dáno jazykovým modem zvoleným pro původní popis daného pole, který vylučuje jisté módy reprezentace a explanace a zároveň posvěcuje jiné, pročež „dějová struktura historického vyprávění (*jak* se věci nahodily) a formální argument nebo vysvětlení (*proč* se věci staly tak, jak se staly) jsou *pre*figurovány původním popisem (‘fakt’, jež jsou dána k vysvětlení) v dané dominantní modalitě jazykového užití: metafoře, metonymií, synekdoše nebo ironií“ (White 2010: 161).² Ve stejném duchu argumentuje Stuart Hall (1984: 7, cit.

² „Metaforou (doslova: ‚přenesením‘) je například možné jevy charakterizovat na základě jejich vzájemné podobnosti nebo odlišnosti prostřednictvím analogie nebo přirovnání, jako v obratu ‚má milovaná, růže‘ (my love, a rose). V metonymii (doslova: ‚záměně jména‘) je možné název části věci zaměnit za označení celku, jako např. ‚tři kola‘, když mluvíme o ‚třech bicyklech‘. Synekdocha, kterou někteří teo-

dle Fiske 1987: 293), který tvrdí, že způsob vyprávění příběhu aktivuje příslušné významy, jinými slovy, významy jsou ukryté v samotné formě příběhů. Skutečnost, že jsou „příběhy z velké části napsány ještě než se novináři dotknou klávesnice“ je dle něj dána zásadní rolí formy při konstrukci ideologického zakotvení příběhu, která je důležitější než samotná obsahová stránka (Hall 1984: 7, cit. dle Fiske 1987: 293).

White (2010: 161) jednotlivé modalit jazykového užití používá jako metafory pro různé způsoby konstrukce pole nebo souboru fenoménů, které vůbec implikují způsob dekódování světa a jeho narativní reprezentace. Konkrétně ten, kdo kóduje svět v modu metafory, tj. vidí v něm podobnosti, bude tíhnout k tomu, aby jej dekodoval jako shluk jednotlivostí a pro jeho narativní reprezentaci upřednostňoval romanci; ti, kteří podobnosti nevidí, pak kódují svět v modu metonymie, synekdochy či ironie (White 2010: 161). V případě metonymie se dekódování nese ve znamení mechanické kauzality (svět je chápán jako souhrn nahodilých vztahů), jejíž narativní reprezentace upřednostňuje tragickou strukturu děje, ironický popis pole vykazuje sklon k pragmatickému či kontextuálnímu dekódování v modu satiry a nakonec synekdochický popis vyvolává tíhnutí k organickému vysvětlení změn v daném poli prostřednictvím komických dějových struktur (White 2010: 161). White (2010: 161) takto vlastně konkretizuje svá tvrzení týkající se formální nerozlišitelnosti historického a beletristického textu. Dotyčné tropické modalit, které implikují způsoby dekódování světa, jsou totiž společné pisatelům fikce i nonfikce.

Fiske (1987: 291) tematizuje užití metafory a metonymie přímo při konstrukci žurnalistických textů. Jsem si přitom plně vědom, že White a Fiske se ve svých pracích zaobírají rozdílnými úrovněmi popisu faktů, z čehož pak plyne i odlišná konkrétnost, resp. abstraktnost, jejich charakteristik jednotlivých modalit jazykového užití. Metonymicky jsou dle Fiska (1987: 291) žurnalistické texty formovány na úrovni výběru osob a událostí, které reprezentují komplexnější a širší verzi reality. Jako příklad uvádí *srdečného* britského strážníka (Fiske 2010: 90), což je však ve skutečnosti spíše synekdocha, jelikož na celek vztahuje vlastnost části (srdečnost). Metonymií by byl v doposud sledovaném pojetí na dané *mikroúrovni* popis faktů např. záběr jednoho strážníka, který by signalizoval přítomnost policie na určitém místě či akci. Fiske (2010: 89) však vychází z Jakobsonovy lingvistické teorie, která ironii a synekdochu považuje za specifické typy metonymie. Každopádně na *makroúrovni* zpravodajství je metonymií již samotný výběr témat reportáží, které prostřednictvím konkrétních kauz, událostí či jevů konstruují širší obraz skutečnosti (např. každá další korupční kauza implikuje stav korupčního prostředí jako celku). Metafory pak jazyk zpravodajství dle Fiska (1987: 291) využívá pro přiblížení událostí či jevů důvěrně známými pojmy (například válka je nejběžnější metaforou pro popis politiky či sportu, čas je pak připodobňován k penězům), které nabývají až podoby klišé, a slouží tak jako prostředky konvencionalizace.

Jak je tedy vidno, zpravodajství se na rozdíl od vědy nebrání využívání metafo-

retikové považují za jistou formu metonymie, popisuje jev tím, že používá část k symbolizování vlastnosti, o níž se předpokládá, že k celku zcela zásadně patří, jako třeba ‚Je to srdíčko‘. A konečně ironie umožňuje popsat entity tím, že na úrovni přeneseného významu neguje to, co se tvrdí na úrovni doslovné“ (White 2011: 33).

rické charakterizace faktů, tedy podobnosti, o níž věda, konkrétně Darwin, tvrdí, že je „klamavým průvodcem“ a zdrojem všech omylů (White 2010: 164). Jinak však žurnalistika na úrovni popisované Whitem (2010) vychází z lingvistického tropu metonymie, tedy preferovaného modu vědeckého diskursu. V metonymickém vědomí věci existují v nahodilých vztazích, které jsou definované pouze prostorově a časově v intencích mechanické kauzality, přičemž jsou odsunuty úvahy o podobnosti a kontrastu, což dává modu metonymie jeho reduktivní charakter (White 2010: 165). Tento přístup lze jistě poměrně úspěšně uplatňovat v přírodních vědách, v sociálních či humanitních vědách je situace složitější a v případě žurnalistiky již má poměrně zásadní destruktivní vliv na reprezentativnost předkládaných skutečností (nehledě na to, že „co se stalo“ je redukováno na to, co se objeví ve zpravodajství, ovšem na této makroúrovni je metonymický charakter zpravodajství dán již samotnými časoprostorovými limity). Na mikroúrovni zpravování o vybraných událostech popis prosté mechanické kauzality dějů, resp. nahodilých vztahů (projevující se jistě i snahou zařadit jevy do kontextu), není schopen podat komplexní obraz skutečnosti. Děje se tak jednak proto, že forma standardních mediálních textů není s to obsáhnout komplexní popis veškerých kauzalit a vztahů (konkrétně tedy forma těchto textů prostřednictvím např. novinářských rutin ovlivňuje konečnou podobu výstupu, viz výše), jednak, a to je důležitější, prostý popis kauzalit a vztahů nezahrnuje další důležité aspekty dějů uplatňující se zejména na úrovni emocí a kvalitativní dimenze věci. Tato poznámka nemá sloužit k pokusu o rehabilitaci „infotainmentové mantry“ hlásající, že emoce je nejlepším nosičem informace, ovšem je nutné připustit vlastnost onoho prvku infotainmentu zprostředkovat komplexnější verzi skutečnosti. „Hluboké lidské příběhy“ tak lze například v tomto ohledu považovat za kombinaci metonymického a synekdochického protokolu, který integruje celek prostřednictvím kvalitativního vztahu vlastností jeho částí (emoce dokáže recipientovi zprostředkovat komplexnější prožitek události, než pokud by byla prezentována pouze jako souhrn kvalitativně nezátížených kauzálních vztahů). Není pak bez souvislosti, že na tzv. hluboké lidské příběhy nelze aplikovat měřítko objektivity. Synekdochický protokol se totiž objektivitě svým zaměřením na kvalitativní vztahy vlastnosti jednotlivých částí celku vzpírá.

Samotný požadavek objektivity obsažený v metonymickém protokolu pak může reprezentativnímu zachycení událostí i bránit. Toho si byla dobře vědoma hnutí „nové žurnalistiky“, jejichž představitelé „přestali pěstovat vznešenou a umělou objektivitu, ale vydali se do centra dění a potom o něm informovali optikou vlastního subjektivního vnímání událostí“ (McNair 2004: 76). Důležité přitom je, že jako formu pro toto podrývání objektivity si zvolili kombinaci žurnalistických a literárních metod. Výše zmiňovaný Hunter S. Thompson, jedna z nejdůležitějších postav hnutí, svůj přístup definoval jako „styl zpravodajství vycházející z myšlenky Williama Faulknera, že nejlepší beletrie je mnohem pravdivější než jakýkoliv druh žurnalistiky“ (2003: 106). Domnívám se, že toto tvrzení není pouhou autorskou nadsázkou. Ve skutečnosti lze totiž dle mého názoru dosáhnout věrnějšího zachycení skutečnosti fiktivními prostředky. Žurnalista musí, jak bylo popsáno výše, nutně redukovat aspekty proběhnutých dějů. Tvůrce fiktivního textu tak ovšem činit nemusí. Místo toho naopak může vybrat aspekty, které ve více či méně konkrétních konturách odpovídají nějakému poli lidské zkušenosti, a organicky je integrovat do textu, který se tak stává synekdo-

chickým obrazem skutečnosti. Ten předkládá sumu různých fiktivních aspektů, které, ač zcela neodpovídají nějakému mimotextovému poli výskytu nebo dění, jsou nositeli vlastností, které k němu, jakožto celku, zcela zásadně patří (jednoduše řečeno, vlastnosti části jsou zde aplikovány na celek). Suma částí je tedy kvalitativně odlišná od celku, přesto jej je schopna reprezentovat, a to způsobem, který díky specifické kombinaci fiktivních částí dokáže vystihnout samotnou podstatu celku. Dochází tak ke vzniku jakési hyperreality (nikoliv nutně v baudrillardovském [např. Baudrillard 1999] smyslu slova, spíše se jedná o jeho protiklad), která je výstižným odrazem celku či důležité části celku reality, ač s ní nesdílí explicitní podobu jejích jednotlivých fragmentů. Pro lepší přiblížení lze uvést příklad animace, která je specifickým příkladem dané hyperreality: umožňuje vystihnout specifickou kombinaci momentů či úhlů pohledu, která přesně vystihuje danou situaci. Prostřednictvím fotografie či filmového záběru by přitom bylo stejného efektu možné dosáhnout jen těžko či vůbec.

Pokud je tedy možné fiktivní prostředky zachytit věrnější obraz skutečnosti než nonfiktivními žurnalistickými postupy, nabízí se otázka, jak tohoto poznatku využít ve zpravodajství. V úvahu pak jistě může přicházet vznik nového žánru na pomezí fikce a žurnalistiky, v němž by však spíše než o fiktivní zpravodajství šlo o zpravodajskou či reportážní fikci. Jelikož by se jednalo o fikci, je nutné jít za hranice „nového žurnalismu“, který pouze uplatňoval autorovu angažovanost v příběhu i textu využívajícím literárních metod. Nelze se omezovat pouze na zobrazování aspektů, které jsou nezachytitelné žurnalistickými prostředky, fiktivním způsobem. Jinými slovy, nehovoříme pouze o fikcionalizovaných faktech, tzv. „faction“ (Hartley 1982: 109), tj. animacích či hraných sekvencích (nejen v podobě rekonstrukce), jichž využívá infotainment, ale i o znázornění více či méně fiktivních aspektů zpravodajskými prostředky. Jednalo by se právě o takové aspekty, jejichž vlastnosti jsou aplikovatelné na celek daného fenoménu, čímž dokáží podat jeho ucelenější obraz, než je tomu v případě pouhého žurnalistického přiblížení jen takových fenoménů/částí celku, které jsou zachytitelné tak, jak se mimotextově odehrály.

Mgr. David Chudoba je absolventem oboru mediální studia na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. V současnosti zde pokračuje v doktorském studijním programu. Oblastí jeho odborného zájmu je zejména regulace médií, problematika objektivity a též výzkum mediální gramotnosti.

Email: chudoba.david@gmail.com.

Literatura

- Adrians, Frauke. 1999. *Journalismus im 30jährigen Krieg. Kommentierung und „Parteilichkeit“ in Zeitungen des 17. Jahrhunderts*. Konstanz: UVK Medien.
- Baudrillard, Jean. 1994. *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan Press.
- Fiske, John. 1987. *Television culture*. London: Routledge.
- Fiske, John. 2010. *Introduction to Communication Studies*. Florence: Routledge.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia.
- Hall, Stuart. 1984. „The Narrative Construction of Reality.“ Pp. 3–17 in *Southern Review*, 17(1).
- Hartley, John. 1982. *Understanding News*. London, New York: Routledge.
- Köpplová, Barbara – Köppl, Ladislav. 1989. *Dějiny světové žurnalistiky*. Praha: Novinář.
- McNair, Brian. 2004. *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál.
- Prokop, Dieter. 2005. *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum.
- Thompson, Hunter S. 2003. *The Great Shark Hunt*. New York: Simon & Schuster.
- White, Hayden V. 2011. *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host.
- White, Hayden V. 2010. *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum.